

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

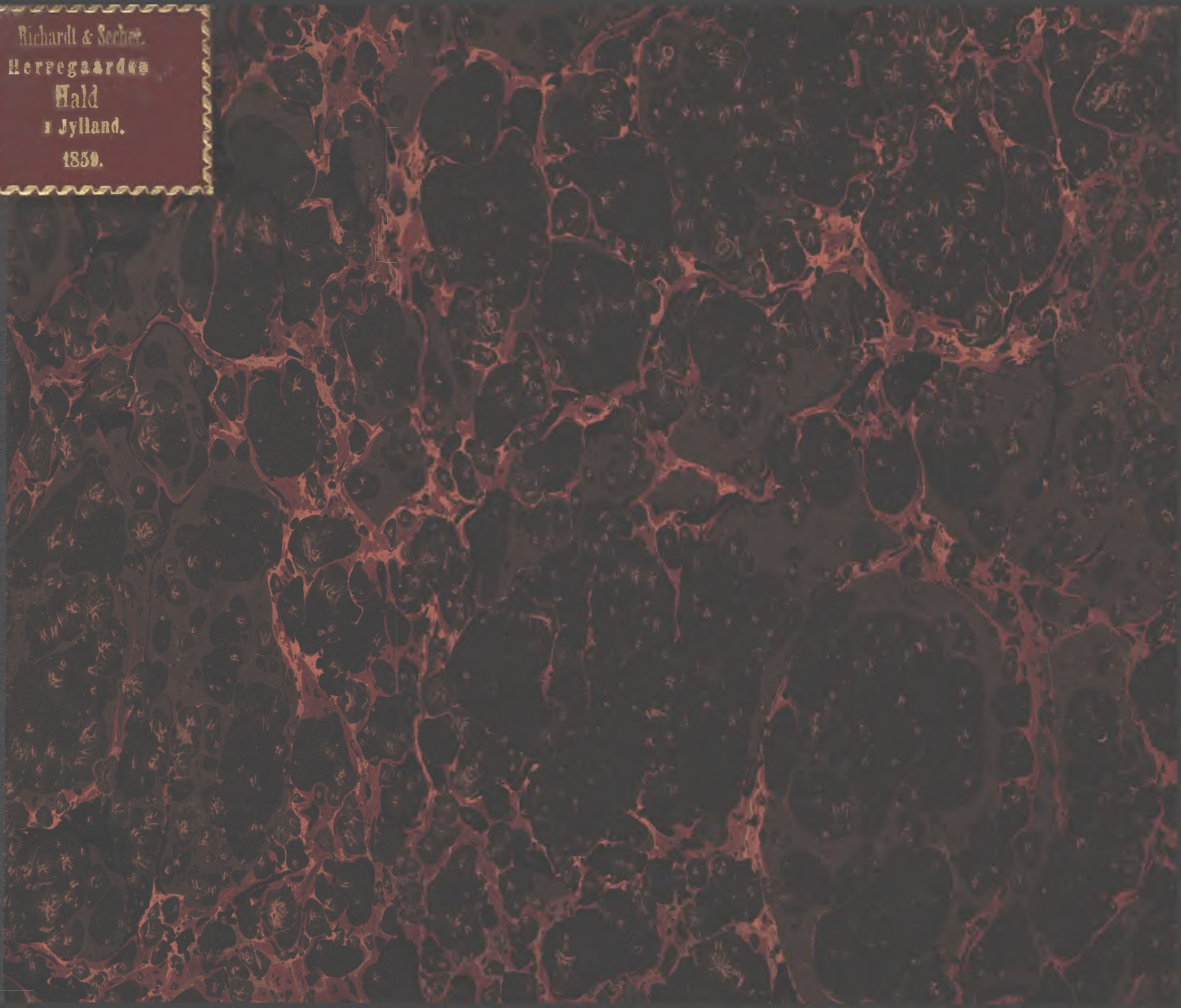
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Richardt & Secher.
Herregaarden
Hald
i Jylland.
1859.

F. Richardt del. J. Hellesen. lith.

C.A. Reitzels Forlag.

Em. Bøerentzen & Co lith. Inst.

H A L D
i Jylland .

H A L D

i Jylland .

Eggen omkring Viborg hører til de paa historiske Minder rigeste i vort Fædreland, om disse end i det hele taget kun ere lidet glædelige. Her ligger, omtrent en Mil sydvest for Viborg, den gamle Herregaard Hald, i Viborg Amt, Nørlyng Herred og Døllerup Sogn, paa Vestfiden af den langstrakte Hald Sø, hvis Brædder omgives af høje, nøgne Lyngbækker og Odder, bevogede med frodige Skove. Af disse Bækker har Gaarden sit Navn; thi Hald betyder i det gamle Sprog en Klippe eller Høj. De grønne Enge og stovklædte Odder og Bækker paa den vestlige Side af Søen staa i en mærkelig Modfætning til Lyngbækkerne øst for den henimod Landsbyerne Almind og Branum og meddele Eggen et særgeget Præg. Ved dette gamle Herresæde er der den sjældne Mærkelighed, at det har ligget paa fire forskjellige Steder, alle paa Søens Vestside. Det ældste Hald, til hvis Oprindelse Historien intet kjender, laa noget sydligere end det nuværende paa en Punt, hvor der endnu viser sig nogle Spor af et næsten kredsbannet Boldsted med Murværk. Sagnet fortæller, at det var herfra Aage og Ebbe, Langbårdernes Hærførere, drog ud paa Grund af Hungerensnøden i Fædrelandet, for at søge sig et andet Hjem; end videre lader ogsaa Sagnet „Diderik den stærke“ og „Arthur ved det runde Bord“ her have haft sit Sæde. Denne Borg, hvis Levinger endnu kaldes Gammelhald, skal være bleven nedbrudt i den første Halvdel af det 14de Hundrebaar af Hr. Niels Bugge, som derpaa atter opbyggede den omtrent 1000 Alen længer imod Østen paa en Landtunge, som øst for det nuværende Hald strækker sig ud i Søen; ifkun en meget smal Tange forbinder den med Land. Dette faste Slot, det andet Hald,

havde en til Forsvar meget gunstig Beliggenhed og var stærkt befæstet. Dets Volde, der endnu ere meget betydelige og velbevarede, have fra Nord til Syd en Længde af 304 Fod og fra Øst til Vest en Bredde af 170 Fod.

Her boede altsaa den rige og mægtige Hr. Niels Bugge, og herfra trodsede han sit Fædrelands frygtelige Svøbe, den kullede Grev Geert, hvem saa mange andre Herremænd havde bøjet sig for. Efter Geerts Fald vilde han ej heller adlyde Kong Baldemar Atterdag; thi han indsaa snart, at dennes ivrigste Attraa var at kue de selvraadige Stormænd. Desaarfsag blev han en af Høodingene for den jyske Adels Opstand, fra 1351 til 1358. Nu viste det sig, hvilken fast Borg han havde bygget; thi forgæves søgte den forbitrede Konge i Aaret 1355 at indtage Hald; hans Krigere skulle da have opkastet det firkantede dobbelte Brystværn, som endnu ses paa nogle Højder paa Strandbrædden lige over for Borgens Ruiner. Ind imellem disse står sig en Vig af Søen, som lidt efter lidt voger til; den kaldes Staldkæret, og til dette knytter sig følgende Sagn. Belejringen varede saa længe, at Hr. Niels ifkun havde en Ro tilbage; for at Belejrerne ikke skulde mærke dette, blev den daglig vandet i Staldkæret, men hver Gang overtrukken med en ny Dæhud. Sagnet fortæller ogsaa, at de kongelige Tropper sendte en Tigger ind paa Slottet for at bede om Almisse. Uagtet Ridderen og hans Folk næsten vare udhungrede, lode de ham dog vende tilbage med et helt Brød, og deraf sluttede Fjenden, at man paa Slottet havde Levnetsmidler nok. Da Hald ikke vilde overgive sig, blev Belejringen tilsidst ophævet. Striden vedblev imidlertid, indtil

H A L D

i Jylland .

først hvert Sogn især med Kronens Del af Tienderne, hvad den indbragte, og til hvem den var forpagtet; end videre hvor mange og hvilke Præster der boede i Lenet, hvor mange og hvilke Kirker hver Præst havde; hvilket Gæsteri de vare Kronen skyldige; samt om der fandtes Kirker, hvortil Adelen eller andre tilholdt sig Kaldsret, og hvo der gjorde det. Inden Midfaste i det seneste skulde disse Lister være indsendte. Tiendekornet, som tilkom Kronen, skulde han lade indlægge i Hobro, hvorpaa Rentemesteren enten vilde lade det derfra bringe til Kjøbenhavn eller sælge det paa Stedet.

Dette Len havde Niels Jonsen indtil 1ste Maj 1583, og blev da afløst af den hidtilværende Lenemand paa Bygholm Niels Skram til Urup, som tillige fik Medelsom Herred i Forlening; dette var ogsaa Tilfældet med de senere Lensmand. Da den Tid nærmede sig, at den udvalgte Konge, den senere Christian den fjerde, skulde hyldes, fik Niels Skram 1584 Befaling til at lade opføre en Bygning i Viborg i dette Djemed. De dertil nødvendige Tagsten skulde han have hos Lensmanden paa Silkeborg Manderup Parsberg, og hvis denne ingen havde, skulde han købe eller laane dem, hvor han kunde; men alt maatte i Tide være færdigt. Samme Aar blev der foretaget et Magestifte imellem noget Gods, som laa nær ved Hald, men hørte under Silkeborg, og noget Gods, som hørte under Hald, men laa nærmere og belejligere ved Silkeborg. Niels Skram blev 1585 afløst som Lensmand af Jørgen Skram til Ljele. I Vaaren 1587 havde Kongen i Sinde samme Sommer at komme til Hald paa Jagt, hvisaarsag han beføl Lensmanden at sørge for gode og bekvemme Kamre til Kongen og Dronningen; han skulde lade alt hvad der fandtes mangelfuldt, sætte i Stand og sørge for tilbørligt Underhold til Kongen og hans Følge, imedens de opholdt sig i Lenet, og derhos skaffe Salt og Tønder til Bildtet; man nød den Gang en Mængde Bildt saltet. Jørgen Skram døde som Embedsmand paa Hald 1592, og i Maj s. A. fik hans Enke Fru Hilleborg Daa og Christen Munk til Gjesfinggaard paa sin Hustrus, den afdøde Jørgen Skrams Søsters, Begne Kvittering for Lenet fra 1585 til 1ste Maj 1592, da de afleverede det til den ny Lensmand Henrik Belov til Spøtterup. I dennes Lensbrev fastsattes, at han aarlig af den visse Rente skulde svare 300 gamle Daler og have Halvdelen af den uvisse Rente af Hald Len og Halvdelen af baade den visse og den uvisse Rente af Medelsom Herred. Med 8 Heste skulde han paa egen Bekostning tjene inden

Riget, i hvilket Vrende han end blev forskreven, uden Riget paa Kongens Bekostning efter gammel Sædvane. Sund- og Brokornet maatte han oppebære sig selv til Bedste. Henrik Belov havde Lenet indtil 1597, da han blev afløst af Jørgen Friis til Krastrup, Danmarks Riges Raad og Landsdommer i Jylland. I det til ham udstædte Lensbrev paalægges det ham at yde af den visse Rente 621 Rdlr.; under samme Afgift skulde han nyde det Gods, som Sten Wille til Bandoos nogle Aar i Forvejen ved Magestifte havde overladt Kronen, og som var lagt under Hald Len. Landgilde, Stedsmaal og Sagefald af dette Gods var Aar 1578 74½ Rdlr. 1 Sk. 1 Hvid. Den højere Afgift var en Følge af, at Resten af Drølev Klosters Gods efter dets Salg 1584 var blevet lagt under Hald Len. Hvad der, naar denne Afgift var fradraget, blev tilbage, kunde han selv beholde til at underholde sig og Slottets Folk med. Af Medelsom Herred forbeholdt Kongen sig Indtægten. Den uvisse Rente skulde han have Halvdelen af. Ladegaardens Avl skulde han nyde; men, naar Kongens Rejse faldt der forbi, skulde han holde dennes Heste med Hø og Rugfoder 1—3 Dage. For Sund- og Brokorn, hvilket Kongen forbeholdt sig, skulde han gjøre Regnskab. Af den uvisse Rente tilfaldt ham Halvdelen, af Oldengælden en Tiendedel samt fri Olden til hans egne hjemfødte Svin paa Ladegaarden. Af alt Sagefald og al Gaardskæfning han astingede i Lenet, skulde de to Trediedele astinges i Penge, en Trediedel i Ørne. Fogeden og Skriveren, Ladefogeden og andre Folk skulde han selv underholde, og han maatte ikke tilstaa dem anden Indtægt i Lenet end Fogeden sin Tiendepenge og Skriveren sin Skriverstjeppe. Brevdragere og andre, som vare forsynede med Kongens Fripas, skulde have Befordring, Ol, Mad og Husly frit for en Nat. At Kongens Jord og Ejendomme ikke bleve forvanskede, skulde han sørge for, eller og selv staa til Ansvar derfor. Med Hensyn til Kirkerne bestemtes, at deres Korn skulde sælges til formuende Borgere i Kjøbstæderne og til ingen andre; ingen Tiende maatte bortkøstes længer end paa 3 Aar og efter Opbud paa Tinge. Paa al Udgift skulde Skriveren tage nøjagtig Kvittering og selv paategne den, da Regnskabet ellers ikke kunde gælde. Jørgen Friis havde dette Len indtil 1601 og fik til Eftermand Christian Holt til Sobø, Rigsraad og hidtil Embedsmand paa Silkeborg, der havde Lenet indtil 1611, hvorpaa Kjeld Krabbe til Brusgaard havde det indtil sin Død 1612. Hans Eftermand var Knud Gyldenstjerne til Thim, der var Embedsmand paa

H A L D

i Jylland.

Hald fra 1613 til 1636. I hans Tid opkom der 1629 Strid om Balget af en Sognepræst til Graabrødre Kirke i Viborg, i det Borgemeisterne og nogle Raadmænd kun vilde have en Sognepræst, som da skulde holde Kapellan, de andre Raadmænd derimod stemte for to Sognepræster ligesom hidtil. Knud Gyldenstjerne havde Hald i Forlening indtil 1637, da Jørgen Seefeld til Bisborggaard blev hans Eftermand. Han havde Lenet i nogle Aar og blev efterfulgt af Ebbe Ulfeld til Urup, der var Embedsmand paa Hald 1648. Hr. Frans Pogwisk var derefter Lensmand indtil sin Død 1653. Han havde Strid med Borgemeisterne og Raad og en Del af Borgerstabet i Viborg, og for at jævne denne Tvist fik Rigens Marsk Hr. Anders Bille, Hr. Oluf Parsberg og Mogens Hø 1653 Befaling til at kalde Parterne for sig, høre Lensmandens Klage og de andres Indsigelser herimod og derefter indsende sin Erklæring i Kancelliet, for at de gjenstridige kunde blive straffede. I Marts 1655 blev der udstedt Folgebrev til alle Bønder og Tjenere i Hald Len, at de fra 1ste Maj s. A. skulde staa under Mogens Arenfeld til Rugaard og yde ham alt, hvad de fra Arilds Tid havde ydet Lensmændene. Jørgen Marsviin til Aonshjærg og Jens Raas til Krabbesholm fik paa samme Tid kongelig Befaling, at de skulde være tilstede paa Hald Slot, naar Fru Hilleborg Krasse, den forrige Lensmands Enke, afleverede det til Mogens Arenfeld; de skulde da optage Rister over Registre og Jordebøger og syne Bygningerne paa Slot og Ladegaard. Efter Mogens Arenfeld var Ulrik Christian Gyldenløve Lensmand paa Hald; han havde Lenet 1657. Hans Eftermand og Slottets sidste Lensmand var Rigens Raad og Amiral Hr. Dve Gjedde til Tommerup, bekendt af sin Rejse til Ostindien. Han fik i Efteraaret 1660 et Kongebrev om, at Kongen, paa Grund af at Byen Viborg i den sidste Krigstid og ellers tilforn var kommen i stor Gæld og Besværing, tillod, at der maatte sælges af Byens Løste og Jorder, som hidtil havde været bevilgede til en Del af Borgerne for aarlig Afgift, til dem af Byens Indbyggere, som vilde kjøbe dem, paa det at Borgerstabet kunde blive forskaanet for andet Paalæg til Gældens Afbetaling. Hr. Dve Gjedde døde i December 1660, og Lenet blev kort efter forandret til Halds Amt, hvis første Amtmand var den oven nævnte Mogens Arenfeld.

Snart efter ophørte Hald ogsaa at være Krongods, i det Slottet med underliggende Bøndergods blev pantsat og derefter solgt til de to hollandske Jøder,

Brødrene Samuel og Joseph de Lima, som fik Skjøde derpaa den 25de Oktober 1664. Hald blev i denne Slægts Eje, indtil 1703, da Samuel de Limas Enke solgte den til den tapre Generalmajor Gregers Daa til Lundbæk. Paa den Tid var det gamle Hald Slot blevet saa forfaldet, at den ny Ejer lod det nedrive. Han opførte paa en Bakke, hvorfra man har et herligt Skue ud over Søen, en ny Hovedbygning, det tredje Hald, hvilket fik sit Sted midt imellem de to ældre. Denne ny Bygning var kun en Etage høj og dels af Grundmur, dels af Bindingsværk. Her anlagde han ogsaa en stor Have i fransk Stil med smukke Alleer og udskarne Terrasser ned imod Søen. Denne Have er endnu til, men ikke længer saa prægtig som i gamle Dage; uden meget betydelige aarlige Udgifter havde den ikke kunnet fuldstændig holdes vedlige. Gregers Daa fandt Heltebøden i Slaget ved Gadebusch i Decbr. 1712 som Fører for det danske Rytteri. Hans Enke Fru Jeanne Marie Ruse til Rysensten solgte 1717 Gaarden til Etatsraad og Amtmand Hans Jørgensen Seerup, efter hvem Svigersønnen Justitsraad Enevold Heug blev Gaardens Ejer. I Aaret 1745 solgte hans Arvinge den til Baron Vilhelm Gyldenkrone, som udvidede og forskønnede den. Hans Enke solgte den 1750 til Landsdommer Frederik Schinkel; Hartkornet udgjorde da 400 Tønder. Efter Schinkels Død tilfaldt den hans Svigersøn Brandt, som snart solgte Hald for 18,000 Rdlr. Kurant til den bekendte Gehejmeraad Dve Høegh-Guldberg, i sin Tid Statsminister og senere Stiftamtmand i Aarhus. Efter at have taget Afsted fra dette Embede 1802, flyttede han til Hald og tilbragte her sine sidste Aar. Han indførte betydelige Forbedringer ved Gaardens Have, Marker og Skove, og i sin sidste Villie fastsatte han, at Gaardsæsterne imod en billig Godtgørelse skulde være Selvejere. Efter hans Død i Februar 1808 blev Hald solgt til Landsdommer Hoff, som den Gang ansaaes for en rig Mand og ejede Silkeborg, Aonshjærg, Aamild-Kloster m. m.; men allerede efter to Aars Forløb gjorde han Opbud, og Gaardene bleve solgte ved Auktion 1810. Gudsforvalter Rosborg fra Kalbygaard købte da Hald med Tilliggende for 56,000 Rdlr. Han var Gaardens Ejer indtil Maj 1847, da Staten købte den af ham, vel især for de store Skoves Skyld. Kjøbesummen var 67,000 Rdlr.; men da Statens Udbytte deraf kun var ringe, vedtog Rigsdagen, at Gaarden igjen skulde sælges. Den nuværende Ejer købte da i Januar 1851 Hald med Tilliggende, undtagen Non Vandmølle, for

H A L D

i Jylland .

62,100 Rdlr. Bøndergodset var lang Tid i Forvejen, før 1829, næsten aldeles bortfulgt.

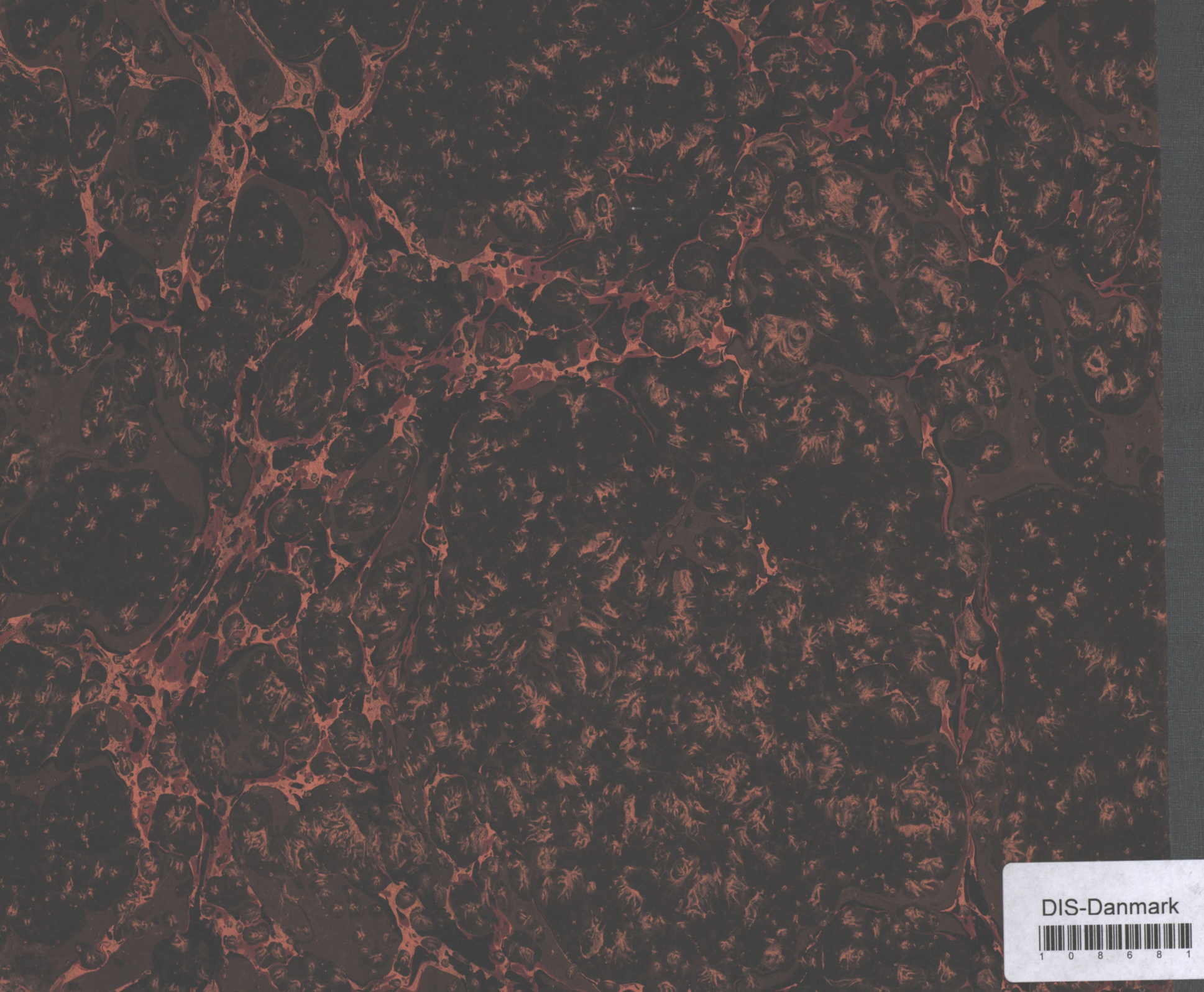
Hovedbygningen, saadan som den nu er eller det fjerde Hald, er opført af Dve Høegh-Guldberg. Skjønt denne Bygning altsaa er fra den nyere Tid, har den dog et gammelt Udseende. Den bestaar nemlig af en stærk, tre Etager høj, grundmuret Laarnbygning, som er indrettet til Beboelse, med en tilbygget lav Fløj ved hver Side. Fra Værelserne har man et udstrakt og herligt Skue over Omegnen. Denne Bygning var af Landsdommer Schinkel bestemt til fælles Gudshus for to Sogne, hvis Kirker han havde faaet Til-ladelse til at nedbryde; hans Død eller maaste andre Omstændigheder hindrede dette Forsæts Udførelse. Efter at denne Hovedbygning var bleven færdig, lod Guldberg det gamle Stuehus, der den Gang var meget brøstfældigt, nedbryde.

Uvlsbygningerne ere ikke store, men desto flere ere de; man regner endog, at der er et Fag Hus for hver Dag i Aaret.

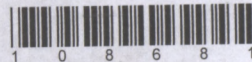
Haven er omtrent 11 Tønder Land stor. En lang Vindeallee gaar igjennem den langs med Søen og fører til en Granplantage, hvorfra man har en skøn Udsigt over Søen, den store Bøgestov og de høje, med Lyng beklædte Almind Bakker i Baggrunden. Fra Hovedbygningen ned til Søen føre brede Trapper af hugne Sten, der udgjøre 70 Trin.

Det nuværende Ager og Engs Hartkorn er 22 Tdr. „ Skpr. 2 Fdkt., Skov-skylden 4 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdkt. med 2,200 Tdr. Land, hvoraf omtrent 450 Tdr.

Land ere Ager, 50 Tdr. Land Eng; af Engen ligger en Del i Vorde og Fjstbøl Sogne lige op til Limfjorden, af udmærket Godhed. Skovene udgjøre 800 Tdr. Land foruden et Par ældre Plantager af Fyr og Gran. De udvides stadig ved Tilplantning af Hedestrækninger. Hedesjordens samlede Fladeindhold er nu 6—700 Tdr. Land. En meget betydelig Planteskole forsyner Gaarden og Omegnen med unge Træer. Til Hald hører desuden: en Fæstegaard, Halvs Teglggaard, paa Hovedgaardstagen, hvor der nu drives en stor Viavl; Bækkelunds Vandmølle, Bækkelunds Savmølle, som drives ved Vandkraft; et Teglværk, der har ligget paa samme Sted 150 Aar; 2 Skovfogedsteder med Jord og 2 Afbyggersteder paa Heden samt 6 Lyndehuse. Af det gamle Gods er der ikkun tilbage: 4 Arvefæstehuse med Jord og 2 Lejehuse ligeledes med Jord, i Fjnderup og Branum Byer. — Hald Sø, omtrent $\frac{3}{4}$ Mil lang og $\frac{1}{4}$ Mil bred er i Følge en Dom, afsagt paa Kongens Retterting 1532, et frit Enemærke til Hald. I den er der et rigt Fiskeri af Orreder, Foreller, Aal og andre Fiske. Jagten i Halvs Skove er ligeledes fortrinlig, da her er overflødig Vildt af alle Slags, som med Bæthed holdes vedlige, da Skovene ikke grændse til fremmed Ejendom. Markerne ere lette, dog i det hele gode Muldjorder; men Græsningen tager let Skade i tørre Somre. Kvægbesætningen er for Tiden foruden de nødvendige Heste 50 Køer og 400 spanske Faar, men efterhaanden som Heden ved Mergling indtages til Dyrkning, agtes den forøget til den dobbelte Størrelse.

DIS-Danmark

1 0 8 6 8 1